

НАЛАГОДЖЕННЯ СПІЛКУВАННЯ В УЧНІВ СЕРЕДЬНОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Ратинська Оксана Миколаївна,
м.Тернопіль

У статті подається аналіз теоретичних засад спілкування в середньому шкільному віці та змісту процесу налагодження спілкування учнів середнього шкільного віку, проведено практичну роботу щодо удосконалення процесу спілкування в учнів середнього шкільного віку. Показано, що участь у тренінгу дала можливість удосконалити процес спілкування в учнів середнього шкільного віку.

Ключові слова: спілкування, учні середнього шкільного віку, соціальний педагог, бар'єри спілкування.

Проблема вивчення особливостей спілкування у середньому шкільному віці обумовлена рядом важливих обставин. Перш за все, вона визначається особливостями самого віку, який описується психологами і педагогами як найскладніший етап розвитку організму та психіки дитини.

Інтенсифікація навчання в школі, великий обсяг домашніх завдань, телебачення, комп'ютер створюють дефіцит спілкування підлітка з ровесниками та дорослими. Учень, входячи в ілюзорний світ, спілкується з машиною, реакцію якої можна передбачити завжди, відходить від реалій життя. Дуже часто спілкування з комп'ютером, який не образить і не образиться, замінює спочатку спілкування з ровесниками, а пізніше – з іншими людьми взагалі [1; 8].

Актуальність дослідження. Потреба у спілкуванні в середньому шкільному віці дуже велика. Часто виникають спонтанні групи, рівень згуртованості яких не поступається рівневі організованого колективу. Щодо характеру лідерства: у шкільних класах офіційний лідер не завжди буває найавторитетнішою людиною. Його висувають не стільки діти, скільки дорослі, успішність діяльності якого залежить від того, чи налагодить він контакти з неформальними лідерами. У стихійних групах, хоч би яким гострим було в них внутрішнє суперництво, вожаком може стати той, хто має реальний авторитет.

Середній шкільний вік – це період переходу від дитинства до дорослості, усвідомлення себе як дорослої особи, переосмислення цінностей. Поява почуття дорослості, як специфічного новоутворення самосвідомості, є структурним центром особистості підлітка, тією якістю, в якій відображається нова життєва позиція у ставленні до себе, людей і світу загалом. Саме воно визначає спрямованість і зміст активності учня середнього шкільного віку, його основні прагнення, бажання, переживання й ефективні реакції. Учні середнього шкільного віку відкриті для спілкування з людьми – однолітками й дорослими, а замкнутість зумовлена відчуттями, що їх не розуміють, переживанням несправедливості чи неповаги до себе [2, с. 155-157].

У цьому віці особливо яскраво виражена залежність від думки чи ставлення оточуючих. Підлітки намагаються демонструвати свої кращі риси, заслужити схвальні відгуки – особливо від тих, чия думка для них важлива.

Підлітки схильні вибирати друзів, цінності яких подібні на їх власні, тому цінності батьків та однолітків можуть значною мірою збігатися через спільність їх походження, соціально-економічних умов життя, релігії, освіти і навіть місцем проживання [3].

Постановка проблеми. Проблема особливостей спілкування в середньому шкільному віці знайшла своє відображення у роботах науковців Бодальова А.А., Васюри С.А., Волошиної М.П., Гнездилової Г.В., Дубровіної І.В., Кона І.С., Масгутової С.К. та інших.

Проблема комунікативних бар'єрів (чи, як їх іноді називають, „ускладнен”, „перешкод”) розглядається дослідниками у контексті соціально-психологічних проблем. Так, „труднощі” у спілкуванні розглядаються в рамках досліджень: міжособистісного сприймання (Г.Андреева, Т.Азаров, Б.Паригін, Г.Сухобська, А.Бодальов, Є.Мосейко); міжособистісної взаємодії (В.Куніцина, Є.Залюбовська, Г.Рогова, Б.Ломов, Є.Цуканова, М.Андерсен);

міжособистісних відносин (І.Нелісова, Н.Обозов, А.Єршов, Х.Гуетьсков); у дослідженнях комунікації (Г.Андреева, А.Хараш, Л.Петровська, М.Арутюнян, А.Блюмберг, Д.Катс), згадуються й аналізуються у процесі розробки проблем корекції спілкування (Г.Ковальов, К.Корі, К.Роджерс) [9].

Необхідність обґрунтування важливості спілкування у середньому шкільному віці, зокрема з ровесниками і дорослими, обумовила обрання нами теми дослідження «Налагодження спілкування в учнів середнього шкільного віку як соціально-педагогічна проблема».

Виклад основного матеріалу дослідження. Середній шкільний вік – це період, коли дитина вчиться спілкуватися, і відповідно до того на скільки вона є комунікативною, залежать її стосунки з іншими людьми.

В зв'язку з цим, розрізняють три різних індивідуальних стилі їх комунікативної активності [10].

Учні з індивідуальним стилем комунікативної активності більше прагнуть до спілкування, легко знайомляться, для них немає труднощів виступати перед великою кількістю людей. Вони визначаються ініціативністю в знайомленні з людьми, коло їхніх зв'язків широке. Але їхнє спілкування не стійке, зв'язки короточасні. Цей стиль характеризує людей, що прагнуть до напруженої розумової і фізичної праці, з високою працездатністю, яким легко переключатися з одного виду діяльності на інший. Вони не чутливі до поразок у спілкуванні, а впевнені в собі люди. Їм притаманні енергійність, домінантність, рішучість, жорсткість, безпечність, прямолінійність, нестриманість. У класі вони займають середню статусну позицію. Цей стиль носить назву «жорстко – поверхневого».

Підлітки, яким притаманний другий стиль комунікативної активності, вирізняються високою потребою поділитися своїми думками і враженнями з іншими людьми, різноманітним зовнішнього вираження емоцій у спілкуванні: швидкістю змін у міміці, пантоміміці, інтонації голосу. Вони прагнуть до глибоких взаємовідносин з партнерами у спілкуванні. Визначаються відвертістю, схильністю до різноманіття у предметній діяльності і соціальному контакті. Їм властиві свобода і плавність мовлення, а також швидкість сприймання чужої мови. Ці діти зберігають спокій і впевненість в собі при виконанні будь – якої справи. У них в міру виражена потреба до довіри і визнання з боку інших, прагнення до тісної співпраці, мають високий навчальний статус у класі. Це «м'яко – довірливий стиль комунікативної активності».

Нарешті, третій стиль комунікативної активності притаманний дітям середнього шкільного віку, які визначаються нешироким колом зв'язків, емоційною зрілістю, здібністю контролювати свої емоції, врівноваженістю. Вони консервативні, не люблять перемін. В ході міжособистісної взаємодії проявляють скромність, схильність брати на себе чужі обов'язки, альтруїзм, стійкість і постійність зв'язків з одними і тими ж людьми. Це «вибірково – стійкий стиль» [11].

Індивідуальний стиль комунікативної активності – це складне, багато комплексне утворення, що включає міжособистісну взаємодію і операційно – динамічні характеристики, спрямовані на встановлення соціальних зв'язків, побудову стійких взаємних відносин, тобто, активне пристосування до соціального середовища [5].

Як у вітчизняній, так і в зарубіжній психології та педагогії немало вчених зробило свій внесок у розвиток даної проблеми. Вони показали свою точку зору на тему особливостей спілкування в підлітковому віці.

Спілкування учнів середнього шкільного віку – це обмін духовними цінностями, який відбувається у формі діалогу учня як з «іншими Я», так і в процесі взаємодії з оточуючими людьми. Цьому обміну властиві вікові особливості, і він надає як стихійний, так і до певної міри цілеспрямований вплив, що педагогічно

спрямовується, на ставлення і життєдіяльність груп, колективів і особистості підлітка. Спілкування – не тільки самостійна сфера життєдіяльності підлітків, воно охоплює всі інші сфери його життя. Цим визначається та сама найважливіша роль, яку спілкування відіграє у процесі становлення і життєдіяльності особистості. Цим пояснюється й інтерес педагогіки до цього феномена, прагнення виявити його роль у формуванні особистості, його виховні можливості. В основі розробленої педагогічної класифікації виховних функцій спілкування (вона враховує і психологічні класифікації) лежить уявлення про те, що вони, з одного боку, продовжуються спілкуванням як стихійним соціальним процесом, а з іншого відображають заданість спілкування соціальними умовами і певний ступінь регулювання через педагогічний процес.

Виділяють наступні виховні функції спілкування учнів середнього шкільного віку:

- нормативну (відображає освоєння підлітками норм соціально-типової поведінки тобто спілкування як нормативний процес);
- пізнавальну (відображає надбання індивідуального соціального досвіду в процесі спілкування, тобто спілкування як пізнавальний процес);
- емоційну (відображає спілкування як ефективний процес);
- актуалізуючу (реалізацію, що відображає, в спілкуванні типових і індивідуальних сторін особи підлітка, тобто спілкування як спосіб і засіб соціального становлення особистості).

Проаналізувавши бар'єри у спілкуванні учнів середнього шкільного віку, можна виділити наступні види:

– Б. Поршнев виокремлює три форми комунікативних бар'єрів, які різняться за ступенем прозорості: уникання, авторитет, нерозуміння;

– оскільки причини комунікативних бар'єрів можуть проявлятися в змістових і формальних характеристиках самого повідомлення (фонетичних, стилістичних, семантичних), а також у логіці його побудови, то виділяють фонетичний, стилістичний та семантичний бар'єри;

– серед чинників, що впливають на особливості комунікації вчителя й учнів, виокремлюють соціальний, психологічний, фізичний і смисловий (когнітивний). Відповідно до цього розрізняють такі бар'єри комунікації: соціальний бар'єр, фізичний бар'єр, смисловий бар'єр, естетичний бар'єр, емоційний бар'єр, психологічний бар'єр, морально-психологічний бар'єр, інтуїтивно-емоційний бар'єр, кордон психологічного самозахисту, бар'єр невпевненості в своїх уміннях [6].

Аналізуючи проблеми виходу із ситуації утрудненого спілкування, як вважають дослідники, він можливий за умов дотримання принципів рівності (зв'язок двох або більше рівноактивних, рівноунікальних суб'єктів), взаємної детермінації (взаємодія суб'єктів, котрі впливають один на одного), усвідомлення себе та оточення через свою представленість в інших (здатність бути суб'єктом перетворення поведінки і свідомості оточення через свою представленість у них), нерівності взаємної детермінації (йдеться про особистісний спосіб існування кожного із партнерів), неоднаковості (визначається право партнера бути індивідуальністю). Важливою умовою виходу із ситуації утрудненого спілкування є рефлексія та механізм усвідомлення себе.

Окрім розглянутих шляхів запобігання труднощам спілкування, рекомендуються й інші засоби, зокрема корекція спілкування. Вона має будуватися на основі діагностики труднощів мотиваційного характеру. Йдеться про те, що змінювати необхідно не лише зовнішній бік спілкування, але й розкривати глибинні причини утруднень. Таке поєднання дасть змогу гармонізувати, оптимізувати й гуманізувати людську взаємодію. Отож корекційна робота має враховувати вік, стать, індивідуальні особливості людини, специфіку соціалізації, вид діяльності. Її слід спрямовувати не стільки на відпрацювання необхідних навичок спілкування, скільки на корекцію ставлення до інших людей і пов'язаної з цим самооцінки, подолання внутрішніх конфліктів, самосвідомості. Для цього спеціалісти радять застосовувати такі форми, як навчання самоаналізу, застосування групового соціально-психологічного тренінгу. При цьому в поведінковому тренінгу варто застосовувати рольову гру, групову дискусію, різні інноваційні ігри.

З метою експериментального вивчення особливостей спілкування у середньому шкільному віці ми провели серію досліджень. Експериментальною базою була ЗОШ №22 м. Тернополя. У дослідженні взяли участь 50 учнів, з них 16 осіб – учні 6-го класу (9 дівчаток і 7 хлопчиків), 14 осіб – учні 7-го класу (9 дівчаток і 5 хлопчиків), 20 осіб – учні 8 – го класу (12 дівчаток і 8 хлопчиків). Основними методами дослідження слугували спостереження, бесіда, усні опитування й анонімне анкетування учнів.

В ході дослідження ми вивчали, які особистісні якості можуть перешкоджати налагодженню спілкування в середньому шкільному віці; характер спілкування підлітків з батьками; значення школи і вчителя в житті підлітка; виникнення конфліктних ситуацій у спілкуванні з однокласниками; наявність друзів у підлітків; мотиви вибору друзів; ставлення до дружби як життєвої цінності; особливості взаємин з особами протилежної статі.

Спілкування з товаришами в цьому віці набуває такої цінності, що нерідко витісняє на задній план і навчання, і навіть стосунки з рідними. Навчання привертає увагу не стільки своїм змістом, скільки можливостями спілкування з однолітками. Прийнято вважати, що потреба в спілкуванні у середньому шкільному віці знижується, поступаючи місцем потребі в спілкуванні з однолітками. Проте, як показують деякі дані, необхідно розрізняти спілкування формальне, регламентоване, присвячене питанням поведінки, навчання і т. п.

Якщо перше викликає у підлітків гостру незадоволеність, то потреба в другому не менше, ніж в спілкуванні з однолітками, але задовольняється менше ніж наполовину (29,2%). При цьому виявлено, що спілкуванням з матір'ю задоволені тільки 31,1% підлітків, а спілкуванням з батьком – і того менше – 9,1%. Причиною такого психологічного бар'єру, що виникає між підлітком і батьками, І. С. Кон називає «невміння і небажання вислухати, зрозуміти те, що відбувається в складному юнацькому світі», невміння прийняти підлітка як деяку автономну реальність, упевненість в непогіршеності свого життєвого досвіду.

«Вони мене не слухають!» – найпоширеніша (і абсолютно справедлива) скарга хлопчиків і дівчаток на батьків. За оцінкою підлітків, рівень розуміння з боку батьків, легкість спілкування і власна відвертість з ними різко знижуються від 6-го до 8-го класу, і по всіх цих параметрах батьки значно поступаються друзям – одноліткам опитаних [7, с.78-82].

Спілкування з товаришами складає для підлітка більшу цінність, причому рідко навчання відходить на другий план. З одного боку, у підлітка яскраво проявляється проблема спілкування, спільної діяльності, колективного життя, дружби, а з іншого – бажання бути прийнятним, визнаним, шанованим товаришами [4].

З метою удосконалення процесу спілкування в учнів середнього шкільного віку нами було проведено формувальний експеримент. На цьому етапі нами проведено тренінг спілкування для учнів 6-го класу (16 осіб (9 дівчаток і 7 хлопчиків)), оскільки ці підлітки найбільшою мірою потребували налагодження процесу спілкування, як показали результати констатувального експерименту.

В результаті повторного опитування учнів, нами встановлено, що сором'язливими вважають себе 43, 75% , на відміну від 56,25% підлітків до проведення тренінгу.

Змінилося ставлення шестикласників до своїх однокласників: 50% опитаних учнів вважають своїх однокласників хорошими і 50% учнів вважають, що однокласники є різні і жоден із них не вважає всіх поганими.

На запитання «Чи вважають вони дружбу життєвою цінністю?», 100% шестикласників дали відповідь «так».

Крім цього, в досліджуваних учнів налагодилось спілкування із особами протилежної статі, про що свідчать результати контрольного опитування: легко спілкуються з протилежною статтю 40% учнів, певні труднощі виникають при спілкуванні з особами протилежної статі у 50% шестикласників і важко почувають себе в цьому плані 10% опитаних.

Таким чином, участь шестикласників у тренінгу дала можливість удосконалити процес спілкування в учнів середнього шкільного віку.

Висновок. Аналіз соціально-психологічної літератури з про-

блеми особливостей спілкування у середньому шкільному віці свідчить про те, що середній шкільний вік – це період, коли дитина вчиться спілкуватися, і відповідно до того на скільки вона є комунікативною, залежать її стосунки з іншими людьми.

Досліджено зміст процесу налагодження спілкування в учнів середнього шкільного віку. В ході дослідження ми вивчали, які особистісні якості можуть перешкоджати налагодженню спілкування в середньому шкільному віці; характер спілкування підлітків з батьками; значення школи і вчителя в житті підлітка; виникнення конфліктних ситуацій у спілкуванні з однокласника-

ми; наявність друзів у підлітків; мотиви вибору друзів; ставлення до дружби як життєвої цінності; особливості взаємин з особами протилежної статі.

З метою удосконалення процесу спілкування в учнів середнього шкільного віку нами було проведено формувальний експеримент. На цьому етапі нами проведено тренінг спілкування для учнів 6-го класу (16 осіб (9 дівчаток і 7 хлопчиків)), оскільки ці підлітки найбільшою мірою потребували налагодження процесу спілкування, як показали результати констатувального експерименту.

Література та джерела

1. Алексеев М. Н., Григорьев С. Г. Принципы построения учебного Веб-сайта // Материалы XI международной конференции "Информационные технологии в образовании" (ИТО-2001) (<http://ito.edu.ru/2001/ito/III/III-1-2.html>).
2. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади: Навч. - метод. видання. – К.: Либідь, 2003. – 280 с., с.155-157.
3. Волкова Н. П. Педагогіка: Посібник для студ. вищ. навч. закл. — К.: ВЦ "Академія", 2001. – 576 с.
4. Дорошенко С. І. Основи культури і техніки усного мовлення. — Харків: "ОВС", 2002. – 144 с.
5. Зимняя И. А. Педагогическая психология : учеб. для вузов / И. А. Зимняя. – М.: Логос, 2000. – 332 с.
6. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. — Дрогобич: Вид. фірма "Відродження", 1994. – 218 с.
7. Кон І.С. Дружба: Етико-психологічний очерк. - 3-е издание. - М.: Политиздат, 1989. - 114с., с.78-82.
8. Леонтович О. А. Проблеми віртуального спілкування // Полеміка. — № 7. — International Research and Exchanges Board, 2001 (http://www.irex.ru/publications/polemika/7_leontovich.htm).
9. Мусатов С. Педагогічна комунікація: Психологічні витоки та особливості // Освіта і управління. — 1999. — Т. 3. — № 3.
10. Семиченко В. А. Психологія речі: Учеб. пос. — К.: "Магістр-S", 1998.
11. Сердюк О. П. Основи управління комунікативним процесом: Підручник. — К.: ІЗМН, 1998.

В статті дається аналіз теоретических основ общения в среднем школьном возрасте и содержания процесса налаживания общения учащихся среднего школьного возраста, проведено практическую работу по усовершенствованию процесса общения в учеников среднего школьного возраста. Показано, что участие в тренинге дало возможность усовершенствовать процесс общения у учеников среднего школьного возраста.

Ключевые слова: общение, учащиеся среднего школьного возраста, социальный педагог, барьеры общения.

The article deals with the theoretical foundations of communication in the middle school age and content of debugging communication students middle school age, conducted practical work to improve the communication process in the secondary school age. Shown that participation in the training provided an opportunity to improve the process of communication in secondary school age.

Key words: communication, students middle school age, social pedagogue, barriers of communication.